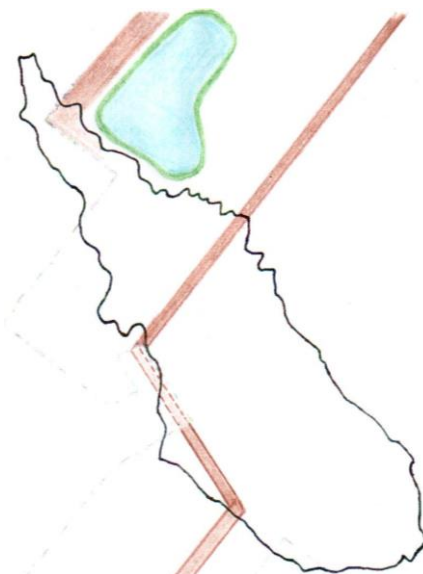

TÁJRÉGÉSZETI ÉS VÍZÉLETTANI SZEMPONTOK¹
A KIS-SZIGETI SZÁNTÓPARCELLA HATÁRAINAK TERMÉSZETESÍTÉSÉBEN

A Kis-szigetről szóló 2016. évi tanulmányhoz² készült ábrák közül az utolsó olyan *mesterséges tájelemeket* mutat be, melyek minden természetesítést *adott, de nem tájidegen elemként* kísérnek. Ezek egyike a *semlyékút* (a szigetet keresztbemetsző barna vonal). Ez a *semlyéktáj saját anyagából* készült, ám új *tájalakzatként* a sziget elkeskenyedő Ny-i harmadát "elváágja" a K-i kétharmadtól úgy, hogy egyben a szántóparcella NY-i határát is képezi:

Ugyanilyen "mesterséges" tájelem az ábrán *zölddel keretezett kék tó*, a *Szent-Anna-teknő* is, amely a 2013. évi "*Tanya-watershed*" néven közismert semlyékvíz-visszatartási projektünk³ keretében készült az itt rég felhagyott és végletesen elszemetelt válykosgödrök kitisztítása és egyesítése után. Az innen kitermelt földből készült az ábra felső részében a Kis-sziget ÉNY-i csúcsára támaszkodó *mezsgyegát*, amely nagyvizek idején a Kis- és a Nagy-sziget közt átfolyó semlyékvizet hivatott a semlyékúttöltéssel együttműködve megtorlasztani.

Noha a vízvisszatartás a két sziget *mezőgazdasági hasznosíthatóságának javítását* célozza, ez a Kis-sziget semlyékúton túli harmadát alig érinti, hisz – ahogy a pontozott vonal jelzi – ennek a harmadnak a harmada nem a Tájbirtok része. A *maradék úton túli terület szántókénti hasznosításáról nem tudunk*. Valószínű azért sem, mert *tippanos, iglicés, gyér növényzete kevésbé jó talajt* fed: régtől *kimosódott és felkövesedett halomtető-földet*, mivel ez a rész a keresztező semlyékút környékétől a Szent-Anna-teknőig a Kis-sziget *legmagasabb területe*.

¹ *Tájrégészet*en azon tájfeltáró tevékenységek összességét értjük, amelyek a 20-21. sz-i táj- és kultúrarombolások után a táj lakhatóságának, fenntartható művelésének helyreállítását célozzák és alapozzák meg. E tevékenységek körébe természetesen beletartozik a klasszikus régészeti diszciplína, de korhatárai a jelenig tartanak. Ide számít a geológia, a talajtan, a tájvizek élettanának kutatása mellett a gazdálkodási, társadalmi és kulturális szerkezetek életfenntartó szempontú vizsgálata csakúgy, mint a munka, a nevelés, az emberi viszonyok tartalmi és környezeti jelentőségének áttekintése is. E tevékenységben tehát a maga helyén a parasztembertől a helyi és az állami adminisztráción, a politikuson a legkülönbözőbb szaktudományok embereiig mindenki egyenrangú társ, akit nem csak a mennél magasabb jövedelem, a mennél "színvonalasabb" megélhetés mozgat, hanem az értelmes emberi élet, és a ránk bízott teremtés-szelet fenntartói felelőssége is.

² Lásd: Győri-Nagy Sándor: A Kis-Sziget. Kultúrókológiai közelkép egy régészeti tájszeletről. 307–320. In: Wicker E. (Szerk.): Cumania 27. A Kecskeméti Katona József Múzeum Évkönyve, 2016:320.

³ Lásd: Kelemen Janka (Szerk.): Tanya-watershed. MÖF-EKI, Kiskunmajsa, 2013.

Míg azonban a szántóparcella semlyékút-menti részén már 2007. évi birtokba kerülésünktől, de különösen a 2008. évi próbaszántáskor⁴, s utána is folyamatosan *nagyszámú, különleges régészeti leletanyag* került elő⁵, a semlyékúton túli egyharmadról *jószerevel semmi*. Ugyanezt kell leszögezmem a Szent-Anna-teknő 2013. évi kikotrása kapcsán is, amikor pedig a 60 cm-es mélységben húzódó darázskölemezig a későbbi teknőmederből az *összes földet* kitermeltük, ami az agyagbányagödrök közt maradt.

Ennek ellenére *két tény* ennek az egyharmadnak a régészeti potenciáljával kapcsolatban nagy fokú óvatosságra int. Az *egyik* egy olyan, *nagy méretű agyag- és darázskő-bányagödör közvetlen közelsége*, mint amilyen a D-i szigetcsúcs előtt Mucsi Mihály geológus kezdeményezésére ma természetvédelmi oltalom alatt áll. Művelési ideje, a gödrök kora stb. ugyanúgy nem ismert, mint a védett területé. A *másik* az, hogy tkp. ez a *legmagasabb szigetplató*, melynek D-i peremén, a semlyékút nyomvonalán, mely itt *töltés nélkül, a régi felszínen halad*, alig pár centis mélységből csontok és *kődarabok* kerültek elő.

Itt semmilyen ásás vagy szántási munka 12 éve nem folyt. Ám a *friss vakondtúrásokat* folyamatosan vizsgáljuk. A 2015-ös *rendszeres bejárások* leletanyaga szerint a sziget D-i kétharmadán vegyesen túrtak ki a "vakondrégész-kollégák" régészeti és geo-régészeti leleteket, itt csak *régészeti-geológiai leletek* akadtak. Igaz, *különlegesek*, hiszen a víz folyásirányába eső szigetcsúcs épülése szempontjából is sokat mondó "*apróságok*" ezek⁶:

⁴ A "próbaszántás" fogalmát és magyarázatát a 2016. évi (2013.09.26-án lezárt) tanulmányom kéziratából azzal az indoklással húzták ki, hogy az a régészeti törvény alapján "*önfeljelentéssel*" ér fel, minthogy ezzel "*régészeti leleteket rongáltam*". A kéziratban a "*Leletek*" c. fejezet első mondata ui. így szerepelt: "*A Kis-Sziget általam megrendelt – parlagolás előtti – utolsó szántásakor azt kértem a traktorostól, aki korábban is rendszeresen végezte a terület szántását, hogy a szokásosnál 5 cm-rel mélyebben szántson.*" Ehhez nyilván nem a károkozás, hanem az *amúgy is sérült, sokszorosan bolygatott leletmező* pontosabb feltérképezhetősége miatt folyamodtam. Amikor a régész-kollégát megkérdeztem, hogy vajon a beruházások terepein folyó feltárásokat gyorsító "*markolós régészet*" egyezik-e a törvény betűjével, arra csak legyintés és elsuhanó mosoly volt a válasz.

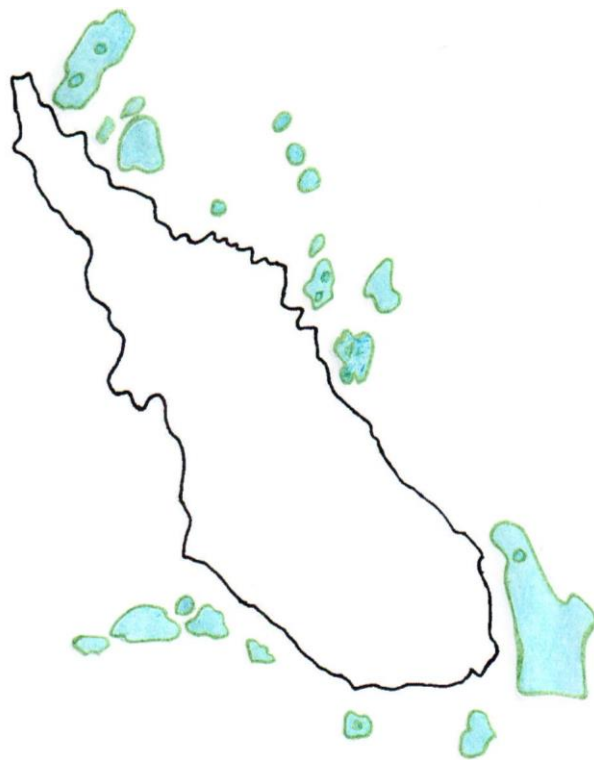
⁵ Somogyvári Ágnesnek, a Kecskeméti Katona J. Múzeum régészének 2016.04.14-i értékelése szerint "A MÖF-EKI Tájbirtok Kis-sziget lelőhelyről meghatározásra kapott leletanyag három korszak emlékéanyagát képviseli: bronzkort, római korból, *késő középkor-kora újkort*. ... Az előkerült leletek alapján a területen *késő bronzkori település* található. ... A néhány jellegzetes szürke kerámia alapján feltételezhető *szarmata település* megléte ... A késő középkor-kora újkor időszakát ugyancsak néhány töredék képviseli. Ezek korongolt, jól égetett edény, ill. kályhaszem töredékek. Ebből következően itt *késő középkori település* meglétével is számolni kell."

⁶ Részletes leírásukat lásd: MÖF-EKI Archivum→Tájbirtok→Régészet→Kis-sziget→Vakondrégészet.

A sokezer éves darázskőrétégbe is belekövült csigafaj mellett a *szivacszerűen finomlyukacsos kővecsek* és *mészköbabák* inkább a szigetcsúcs geológiai történetére, míg a *kicsinyke darázskő- és homokkő darabkák* ősrégi emberi tevékenységre utalhatnak. Akár arra, hogy itt a platón régi épületromok lehetnek, vagy ezen a szigetrészen dolgozhatták föl az itt élők azokat a kőveket, amelyeket a 2-300 méternyire levő bányagödrökből kitermeltek. Azaz *tájtörténetileg véletlenül se nyilvánítható ez a szigetrész "érdektelen terület"-nek.*

Minthogy a Tájbirtok gazdálkodási terveiben itt egyelőre *legeltető állattartás* szerepel, az esetleges leletek *"bolygatásmentes biztonságban"* vannak. Terveink főleg a sziget déli kétharmadát érintik. Ezért *régészeti és geo-régészeti tájfeltáró figyelmünk* is főleg oda irányul.

A szántóparcella ÉK-i irányú elforgatásával pl. a szántási munkák közvetlenül érinteni fogják azoknak a *szabályos-kerek mélyedéseknek* a D-i peremét is, amelyek a sziget azon *szakadozott partvonal*a előtt vannak, ahol a semlyékút elhagyja a Kis-szigetet. Eddig ezeket csupán *"a Kis-szigetet keretező lapályágak, bennük különböző korokból származó gödrök és kutak"* formában foglaltuk össze⁷:

Most azonban fontos lett ezeknek a közelebbi vizsgálata is, hiszen a Tájbirtok és a környék semlyékeiről különféle mendemonda járja⁸. Egyebek közt az, hogy a 2. világháború idején errefelé súlyos ütközet zajlott a szovjet hadsereg egységei és a magyar, ill. német csapatok között⁹. Ha e kerek, mintegy 5-6 m átmérőjű "tányérok" netán aknák vagy más tüzérségi lövedékek becsapódási nyomai lennének, akkor *a gödrök alján még meg kell lennie a darázskő-rétnek*. Ezeken a helyeken a semlyékek alatt húzódó darázskőlemez eléri a 40-60

⁷ Lásd: Győri-Nagy 2016:320.

⁸ 2007. évi birtokba-kerülésünk előtt Kiss István tulajdonoselődünk elmondta, hogy *"egyszer valahol a Kis-sziget lábánál"* taposó-akna formájú fémdobozt talált, de valahova félretette. Emiatt a szerződés-aláírás előtt ki is hívatta Budapestről a Magyar Honvédség tüzszerész csoportját. A vizsgálaton jelen voltam. A rokonszenves csapat néhány jelentéktelen vastárgyon és nagyobb kődarabon kívül semmi veszélyest nem talált.

⁹ A csőlyospálosi temetőben valóban vannak elhantolva mindhárom hadsereg elesett harcosaiából.

cm-es vastagságot. A fölötté levő ugyancsak 60-70 cm vastag semlyékföld védelmében aligha szenvedhetett jelentős kárt még aknabecsapódáskor se.

Márpedig a darázskő itt is mindenütt megvan a semlyékek alatt, hisz ezektől a tányéroktól 20 méternyire található *földgázkutató-robbantólyukban* szabad szemmel látható, a földfelszínről el is érhető, tapintható a szürke darázskő. Ezért végeztem 2019. 01. 19-én a korábbi talajszűrő vizsgálataim¹⁰ mintájára *darázskő-szintmérést* e két tányérban. A robbantólyuktól ezek felé lejt a Kis-sziget. Saját környezetükhöz képesti mélységük 30-40 cm. A két legmélyebb ponton kb. 60 cm-re tudtam leszúrní a vizsgálópálcát úgy, hogy még ki tudjam húzni.

Egyik tányérban sem értem követ, pedig így összességében már a semlyékszinttől kb. 1 m-es mélységben járhattam. Ez alapján kijelenthető, hogy *nem akna-becsapódási helyekről*, hanem *egykori kutakról* van szó. Mivel *ezek a régi kúthelyek már nem a szigeten vannak*, hanem a juhállományunk legeltetésére szánt semlyéki övezetben, ezért regenerálni fogjuk őket. Maga a kútfelújítás azonban egyúttal *régészeti kutatómunka* is, amelyre, ha lehetséges, szakavatott régész kollégát is igyekszünk megnyerni. Nagyvizek idején ez a két kút is víz alatt van, pontosan kitűzve a Kis-sziget rendszeres mezőgazdasági művelésének ÉK-i határát:

Ez a 2010. január 11-i felvétel *két szempontból* is érdemes a tájrégészeti figyelmére. Egyrészt, mert míg az egyik kúttányérhoz csatlakozik egy régi válykosgödör-szerű lapály, addig a másik magában áll. Tehát a baloldali *agyagkivételi és feldolgozási hely* lehetett, amelyhez szükséges volt a víz. Nyilván ezen a szigetrészen, a közvetlen közelben épülhetett fel a tanya is, melyhez az agyag kellett. A másik kút inkább későbbi lehet, és a már elkészült, működő tanya lakóinak, állatainak és növényeinek vízellátását szolgálhatta. Ezt majd a kutak felújítása során lehet cáfolni vagy megerősíteni.

A másik érdekesség a *világosan kirajzolódó régi szántási határ*. A ma érvényes kis-sziget szántóparcella ÉK-i mezsgyecsúcsa innen 30 m-re van, majdnem a sziget hossz tengelyében. A kép jobb alsó sarkából induló mély barázda *régi határbarázda* lehetett két földszomszéd

¹⁰ Lásd: a MÖF-EKI Archivum Tájbirtok-projektjeinek "*Darázskőkutatás*" anyagában .a "*Kőrétgmélység-vizsgálat*" c., 2013.01.22-i jegyzőkönyvét.

között. Ez a kép baloldalának közepén szögellik össze a *kevésbé mély parcellaperemmel*, amely a két kút előterében húzódik, jelezve, hogy ezen túl már a semlyékövezet kezdődik, tavaszonta *rendszeres vizesedéssel*.

A *periodikus vizesedés határa* azonban *egykori lakhatósági*, ezért egyben *elsődleges régészeti határt* is jelent azon túl, hogy a gazdálkodásban is *kötelezően betartandó tájökológiai határként* kell kezelni. Ilyen határok nemcsak a Kis-sziget morfológiai körvonalait kísérik, hanem magán *a szigettesten belül* is megvannak, finoman *áthúzódó, ki- vagy éppenséggel betorkolló kislapályok, lapályágak* formájában. Ezek tájökológiai-gazdálkodási s egyéb jelentősége nem csekélyebb a szigetet kísérő, *külső lapályokénál*. A vizesedési periódusokat arra is igyekeztünk felhasználni, hogy a *szigetkísérő és a szigetbelseji lapályokat* pontosan feltérképezzük, dokumentáljuk. Drón és más technika híján erre a célra kiválóan megfelelt a MOL-plató melletti, szépséges "kilátó-topolyánk", ahonnan remekül lehetett fényképezni:

A *szigetbelseji lapályok* közül legelőbb is a legnagyobbat kell említenünk, amely a MOL-betonplatót övezi nagy félkörben. Valószínűleg annak létesítése előtt a tanyasorig húzódó semlyéklapályok szigetlábi tagja volt, amely ma is beletorkollna a mi tanyasemlyékünk lapályhálózatába, ha 2013-ban a watershed-projekt semlyékút-építésekor nem zártuk volna le ezt a kapcsolatot. Ezért itt most nagyvízkor – annak ellenére, hogy Ny-i kijáratát a semlyékút ÉK-re vezető szakasza alatti első átereszünkkel biztosítottuk – megtorlik a víz. Ezt a tévedésünket áteresszel korrigálni kell (Lásd a kép bal alsó sarkát):

A semlyékvizek mozgása ugyanis ezen a tájon minden vizes periódusban más- és más. Ez bizony a Homokhátságot egykor hordalékaival felépítő Ős-Duna és Ős-Tisza földalatti áramlási rendszereivel függ össze, ahogy 2011-es szeged-dorozsmai tájesztétikai kiállításunk egyik dorozsmai látogatója mondta: *"Hun a Tiszárú, hun a Dunárú gyünn itten a víz!"* A 2013. évi watershed-projektünk előtt fényképeztem itt is egy éppen *fordított helyzetet*, amikor nem a kis-szigeti lapályvizek akartak "bemenni" a tanyasemlyéki lapályvizekbe, hanem azok akartak "kijönni" a kis-szigeti "árapasztóba", egyúttal távolabb is "csicsogásra" nedvesítve a szántóparcella lapályos részének földjét:

Ugyanez a helyzet a Kis-sziget "legnagyobb kislapályágának" másik végével is. Volt olyan év, hogy ott is *inkább befelé terjeszkedtek* a semlyékvizek, semmint kifelé igyekeztek volna a szigetről. Ennek magyarázata a dorozsmai ember tudományosan nagyon is helytálló tapasztalati megállapítása mellett az a tény, hogy itt *a lejtésviszonyok olyan miniatűr magasságkülönbségeket* fednek, amelyek bármikor lehetővé tesznek *ellentétes irányú vízmozgásokat* is. Azaz errefelé *a vizek számára a kijárat egyúttal bejárat* is. Ebből az a helyes következtetés, hogy a vizet hagyni kell szabadon mozogni, mert a népi bölcsesség szerint *"úgyse lehet kifogni rajta"*. Aki ui. megpróbálja, általában *saját magán fog ki...*

A következő "fahögykép" nemcsak a NY-i lapályki/bejáratot mutatja, hanem egyben azt is, hogy az ÉK-re tartó semlyékútszakasz első áterese nem minden szempontból tesz eleget ennek a kíváncságnak. Mégis csak *általában komoly dolog* az Alföldön a "főnek" meg a "lenek" szemlélet, akármilyen picinyke is köztük a magasságkülönbség. A "főlnedvesedés", amely mögött a *függőleges vízmozgás, a fölszivárgás* van, bármerről tud teret foglalni, míg a *felszíni folyás* zömmel csak *felülről lefelé*, kivéve a nagy erejű, folyó menti, áradásos, *ártéri* *térfeltöltést*.

A képen az is jól látszik, hogy ezen a végen a szigeti lapályágból ugyancsak kifelé szeretne menni a víz, de az áteresz belső vége magasabb a kellesténél. Ez önmagában nem föltétlenül baj, ha a gazda türelmes, és hajlandó alkalmazkodni a *nedvesebb*, ill. *a tovább nedvesen*

maradó parcellarészekhez. Ám a gépi szántóművelés általában nem ismeri a türelmet. Mi ezért itt (a sajnálatosan szokásba jött feltöltés helyett) inkább a szántóparcella ÉK-re tolásával kísérünk megoldást találni.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a szántóparcella e részét "visszaadjuk" a lapályvizeknek, és ezt a területet *legelőként* ismét a *háziállatok* vehetik birtokba, míg mi emberek a semlyékúttól jobbra, a sziget vízből kiálló gerincére irányítjuk át az ekét. Itt persze *vigyázni kell*. Ez a szigetrész az egyik *legleletesebb helynek* ígérkezik, hisz nemcsak most áll ki a semlyékvizekből, hanem bizony a semlyékvizek szabadabb kiterjedése korábban is mindig kiállt, azaz *lakható* volt. Márpedig a tájművelő embernek tisztelnie kell elei lakóhelyét, ha azt akarja, hogy utódai az övét is megbecsüljék:

A kis-szigeti szántóparcella másik jelentősebb lapályága a DK-i szigetperemen húzódik végig. Ez az előzőhöz hasonlóan szerves része lehet annak a lapályrendszernek, amely a sziget D-i csúcsa mögött zár össze. Régészeti leletek szempontjából ez a parcellarész se jelentős, ezért a parcellatermészetesítés keretében *itt is kiterjesztjük a semlyéket a szántó rovására*. Ez annyiban is kedvező, hogy a tanyasemlyéki kapu előterétől *tölcsérszerűen kiterjedő legelő* mindjárt módot ad az állatoknak arra, hogy hajlamaik szerint *"terülni"* kezdjenek a legelés, azaz *a táplálkozás náluk is individuális és intim* gyakorlására:

A Kis-sziget talán legleletesebb része a DK-i rész, ahol a szántóparcella határa és a sziget morfológiai határa azért is eshetnek leginkább egybe, mert ennek az előterében van az az ősi gödörhálózat, melynek ember formálta mélyedése a legmarkánsabb partot eredményezte. Ennek ellenére a szántóparcella K-i csücske itt is "belelóg" valamelyest a "víz hazájába", de ez a többi esethez képest elhanyagolható. A cöveket én vertem itt le, tehát nem a hivatalos parcellahatárt jelzi. A szántás ezen a végen csak "kifutott" a már rég besuvadt vagy beegyengetett válykosgödrökbe. Tény, hogy mindjárt a gödörpartokon *kiterjedt csontlelőhely* van, jobbra *vastag falú, sötét cseréptörmelékkel*:

Ebben a lapályban található az a *kút* is, amelynek feltárását már évekkel ezelőtt megkezdtük, s regenerációjához idén hozzá is fogtunk. Az évek során számos fényképfelvételt készítettem róla. Ezek közül álljon itt tanulmányzárónak talán a legszebb, egy téli fotó:

